Универзитет уметности у Београду

DOI 10.5937/kultura1442285M
УДК 316.647.8(=214.58)(497.11)
316.774:654.197(497.11)"2012"

оригиналан научни рад

ДРУГОСТ РОМА НА МАРГИНИ ВАРВАРА – СТЕРЕОТИПИ, ПРЕДРАСУДЕ И АНТИЦИГАНИЗАМ У СРБИЈИ

СТУДИЈА СЛУЧАЈА: ШАТРА

Сажетак: Питање „другости” и различити облици нетолеранције према „другом” у овом раду интерпретирани су позивањем на постколонијални теоријски дискурс. Позиција Рома у Србији промишљена је тако из позиције знања и моћи већинског становништва. Теоријска платформа Цветана Тодорова и његова дефиниција појма „варварин” послужила је као полазиште за анализу ријалити шоуа „Шатра” који је у пролеће 2012. године емитован на „Првој српској телевизији”. Иако је основна идеја „Шатре” да промовише толеранцију, овај ријалити шоу у тексту је ипак препознат као парадигма ромофобије у Србији, будући да путем „скривеног расизма” обелодањује све стереотипе и предрасуде монокултурне већине. Уз позивање на појмове „оријентализам”, „балканизам” и „антициганизам”, у раду је дефинисан појам „циганизам” као теоријски дискурс заснован на бинарним опозицијама у погледу на Роме као „друге”. Основна теза рада јесте да нису припадници ромске популације „варвари” (неразумљиви странци на „нижем” цивилизацијском нивоу), већ „ми” – већинско становништво које са њима поступа као с нељудима.

Кључне речи: „други”, нетолеранција, инклузија Рома, дискриминација, варварство, „(анти)циганизам”

*Оно што људска бића чини сличним јесте то што
свако људско биће у себи носи слику Другог.*

Ј. Ф. Лиотар (Jean-François Lyotard)¹

Увод

Као што је историја показала, склоност самоидеализацији, анимозитет према различитом и оспоравање *другог* одлике су људске врсте и основа самоидентификације појединца и групе још од првобитних заједница. Ипак, у борби за поштовање људских права, питања ксенофобије, национализма, етноцентризма, расизма, расијализма и културализма све више заокупљују интелектуалну и медијску јавност Србије.²

Проблем нетолеранције према *другом* и интерпретација другости у овом раду промишљени су кроз постколонијални теоријски дискурс који позицију подређеног и маргинализованог *другог* одређује из позиције знања и моћи (*великог*) *првог*.

Ако се узме у обзир да је већинско становништво у Србији у позицији *првог*, потлачени *други* су бројни – пре свега националне и верске мањине, ЛГБТ популација, људи са посебним потребама, странци, азиланти и правно-социјално *невидљиви* појединци.³

Имајући у виду да су Роми највећа и најугроженија мањина у Србији, рад се бави њиховом презентношћу у већинском друштву. Пошто су Роми део низа култура али,

1 Golubović, Z. (1999) *Ja i drugi. Antropološka istraživanja individualnog i kolektivnog identiteta*, Beograd: Republika, str. 5.

2 Док ксенофобија представља страх или анксиозност према другом или непознатом, етноцентризам и национализам су идеологије у чијој основи стоји идеализовање сопствене нације и потцењивање других народа. Национализам не разликује физичке карактеристике потлаченог, већ припадност друштвеној групи, док расизам види човека (а не грађанина), истичући нужност постојања хијерархије људских бића. Расизам подразумева одређено понашање према особама са јасно дефинисаним физичким карактеристикама другачијим од *наших*, док се *научно* аргументована идеологија (доктрина) о неједнакости људских раса назива расијализам. Будући да се уместо расијализма све више користи националистичка или културалистичка доктрина (право на разликовање), расијализам као појам све чешће замењује се термином културализам. Детаљније у: Todorov, C. (1994) *Mi i drugi. Francuska misao o ljudskoj raznolikosti*, Beograd: Biblioteka XX vek, str. 99, 156, 242.

3 Правно и социјално невидљиви су они појединци који при рођењу нису регистровани, па самим тим немају личну карту ни пребивалиште, а непоседовање личних докумената је препрека за остваривање низа основних људских права: на образовање, запошљавање, социјалну заштиту, бесплатну здравствену заштиту итд.

парадоксално, не припадају ниједној, укратко су предочени њихово порекло, култура, друштвени статус, услови живота и степен инклузије у Србији.

Телевизија има моћ да развија и обликује свест о *другом*, стога, као студија случаја за анализу односа између Рома (*њих*) и *нас*, одабран је ријалити шоу *Шатра* који је у пролеће 2012. године емитован на *Првој српској телевизији*.

Као теоретизација медијске репрезентације статуса Рома у Србији двехиљадесетих, рад се првенствено ослања на теоријску платформу француског филозофа бугарског порекла Цветана Тодорова и његову дефиницију појма *варварин*. У потрази за одговором да ли је варварин *други* на *нижем* цивилизацијском ступњу или, пак, *први* чији је поглед на *другог* замагљен стереотипима и предрасудама, рад питање упућује нама самим и народу чији смо део – јесмо ли *ми* способни за чин(ове) варварства, односно, умемо ли да их/се препознамо?

Страх (од) варвара као ромофобија

Реч *варварин* која потиче од старогрчке речи *барбарос* (βάρβαρος – нецивилизован) и њен антоним, реч *политис* (πολίτης – грађанин), коришћене су за поделу светског становништва на два неједнака дела: Грке и *варваре* (тј. *друге*, странце). Према Грцима, основно мерило припадности једној од ове две категорије било је владање грчким језиком. У складу са тим, варвари су били сви они који не разумеју или не говоре грчки језик. Временом, приликом коришћења речи варварин, акценат је све више померан на вредносни суд. Дуализам Грци – *варвари* прерастао је тако у супротност између *цивилизованих* и *дивљака* (варварин је *други* у односу на *нас* цивилизоване). Ипак, не могу сви странци бити *варвари*, нити сви припадници нашег народа *цивилизовани*.

Позивајући се на ренесансног француског мислиоца Монтења (Michel Eyquem de Montaigne), Цветан Тодоров је истакао два (опречна) значења речи *варварин*. Први смисао речи је историјски и позитиван, односно, варварин је онај који је ближи прапочетку (онај који је на *нижем* цивилизацијском нивоу). Варвари су, тако, веома блиски првобитној једноставности и њима још увек владају природни закони (они још увек одолевају утицајима савременог начина живота). Други смисао речи је етички и негативан: „варварин је онај окупни човек због којег се стидимо и због којег наше друштво данас заслужује да се сматра варварским од

онога који се, према историјским мерилима квалификује као такво”.⁴

Другим речима, постоје два могућа смисла речи варварин – *релативни* (који се односи на неразумљивог странца ближег првобитној једноставности према историјским мерилима) и *апсолутни* (који означава суровог појединца који не признаје пуну људскост других).

Тодоров тако појам варварства сматра потпуно легитимним, чак неопходним за означавање поступака и ставова оних који, у мањој или већој мери, „одгурују друге изван људског рода, или их оцењују као коренито другачије од себе, или с њима поступају зверски.” У својој књизи *Страх од варвара*, Тодоров каже: „поступати с другима као с нељудима, чудовиштима, дивљацима један је од облика варварства. Другачији његов облик јесте институционална дискриминација других, зато што не припадају мојој језичкој заједници, или мојој друштвеној групи, или мом психичком типу”.⁵ Према Тодорову, варвари су тако они који друге око себе сматрају варварима – они који себе сматрају супериорнима, и баш због тога су инфериорни.

Затварање у себе и средину из које потичемо, али и идеализовање групе којој припадамо (национализам, расизам, расијализам итд.) Тодоров сматра основним показатељима варварства и директно их противставља отварању према другима. Према њему, признавање плуралитета група, друштава и људских култура, постављање других равноправно са собом, део је цивилизације. Дакле, цивилизован је онај ко може у потпуности да препозна људскост других, а Тодоров у том процесу разликује две етапе: откривање да други имају начине живота другачије од наших и прихватање других као носилаца исте људскости коју и сами носимо у себи.⁶

Може се рећи да је Србија данас у периоду двоструке транзиције. Са једне стране, као земља *трећег света*,⁷ у процесу европских економских интеграција приближавамо се *првом*

4 Исто, стр. 54.

5 Todorov, C. (2010) *Strah od varvara. S one strane sudara civilizacija*, Loznica: Karpos, str. 35.

6 Исто, стр. 40–41.

7 Након Другог светског рата, блоковска подела света одвојила је *први свет*, тј. демократска, економски и индустријски високо-развијена евроатлантска друштва од тзв. *другог света* – источног блока социјалистичких држава. Сматра се да је *други свет* нестао падом Берлинског зида и тако уступио место *трећем свету* постсоцијалистичких, мање развијених, недемократских друштава. Данас се земљама трећег света сматрају све слабо развијене земље.

свету Европске уније. Са друге стране, имајући у виду однос према *другом* и поштовање људских права, очигледно је да Србија још увек није у потпуности прешла пут од *варварства* ка *цивилизацији*.

Ромофобија (антициганизам),⁸ расна идеологија базирана на стереотипима и предрасудама, честа је појава у Србији. Она се манифестује кроз говор мржње и дискриминацију Рома од стране већинског становништва. Као вечити *други*, Роми се у Србији тако углавном сматрају *варварима* јер њиховим начином живота често владају природни закони и једноставност; осим тога, они не припадају већинској језичкој, религијској и националној заједници.

У складу са тим и позивајући се на теоријски дискурс Цветана Тодорова у анализи односа Рома и не-Рома у Србији, овај рад покушава да препозна оба опречна значења речи *варварин*. Основни циљ је да се покаже да синтагма *страх (од) варвара* у Србији данас не представља само страх *од* Рома (од варвара у релативном смислу речи), већ истовремено и ромофобију већинског становништва – страх *варвара*, оних који друге око себе сматрају варварима (у апсолутном смислу речи).

Идентитет и култура Рома

Недостатак писаних извора онемогућава нас да са сигурношћу говоримо и пишемо о ромском пореклу. Из тог разлога, као основни историјски извори и сведочанства користе се понајвише усмена предања, легенде и митови.

Верује се да су Роми пореклом из Индије, о чему првенствено сведочи њихов језик.⁹ Као својеврсна колективна меморија, он представља живо сведочанство о ромској култури, историји и њиховим сеобама. Услед ратова, племена Роми, Синти и Калес били су приморани да напусте Индију, што се сматра прапочетком њиховог вишевековног номадског начина живота. На путу до средње Европе, између осталих земаља, они су прошли кроз Иран, Јерменију, Византијско царство, Египат и Грчку. Номадски начин живота и различити географски простори донели су Ромима бројне

8 *Антициганизам* као појам први је употребио писац и академик ромског порекла Рајко Ђурић. Он под овим појмом подразумева дискриминацију Рома широм ЕУ, идеолошки негативан однос према Ромима, али и организовање и спровођење нових прогона и неонацистичких партија. Детаљније у: Ђурић, Р. Историја холокауста Рома, у: *Друштвене науке о Ромима у Србији* књига 29, приредили Тадић, Ј. и Башић, Г. (2007), Београд: САНУ, стр. 6.

9 Иако је претрпео многе утицаје других језика, сматра се да је ромски језик пореклом из северозападне Индије.

називе,¹⁰ а у њихову културу унели су елементе осталих друштава у којима су боравили. Са друге стране, иако живе углавном на периферијама градова и села, Роми су често били и остали предмет осуде староседелаца.¹¹

Промишљања о територијализацији ромске националне идеје, односно, о стварању националне државе, изричито су одбачена на Првом светском конгресу Рома 1971. године. Роми су тако остали привржени *романистану* – слободи да живе по сопственим законима и себи-својственим стилем живота.¹²

Као својеврсни *црнци Европе*, Роми својим *лутањем* светом „преживљавају опште социјалне проблеме сваког друштва у коме живе. Увек донекле дистанцирани у односу на своју друштвену средину, увек одбијајући да се с њом суштински поистовете, многи чланови ове етничке групације својим одсуством самодисциплине и правих радних навика налазе се увек донекле по страни од закона, државног реда и етничке стабилности”.¹³

Иако је појам заједничке ромске културе прилично дискутабилан, може се ипак рећи да транснационалну ромску културу повезују боја коже, језик, обичаји, музика, заједнички митови, историјско сећање и вечна *борба* против *гаџа*.¹⁴ Имајући у виду да ромска култура представља својеврсни хибрид настао спајањем утицаја сваке од локалних средина, уз истовремено очување сопственог идентитета, она се може препознати као култура *глокалног* карактера.

Ипак, може ли се говорити о одредницама етничког/националног идентитета Рома у смислу савремених дефиниција ових појмова? Будући да „припадници овог народа живе у дијаспори, говоре различитим дијалектима, немају заједничку веру и препознатљиву елитну и писану културу, још

10 Реч Ром користи се претежно у Европи и значи *човек* или *муж*. Утврђено је да постоји преко шездесет племенских имена (Банцари, Лохари, Лури, Гурбети, Ловари, Тамари, Гопти, Калдераши итд.), а најпознатији називи за Роме су Ломи (Иран), Кало (Шпанија), Синто (Италија и Немачка), Цигани (Турска и Балкан) итд.

11 Tomašević, N., Đurić, R. i Zamurović, D. (1988) *Cigani sveta*, Beograd: Jugoslovenska revija, str. 13–26.

12 Bašić, G. (2002) Identitet i kultura Roma, *Kultura* br. 103/104, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, str. 71.

13 Ranković, R. S. (2002) Filmski život Roma u jugoslovenskoj kinematografiji (selektivni pregled), *Kultura* br. 103/104, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, str. 203–204.

14 *Гаџа* је термин који Роми користе за означавање не-Рома, односно, странца, *другог*. Сматра се да овај појам потиче од санскритске именице *гоша* што значи *породица*, или од прилога *гархиа* који значи *домаћин*.

мање јединствено тржиште и комуникације, односно заједничку територију-државу, онда су могуће одреднице на којима ће се развијати групни идентитет Рома – препознатљиве антрополошке различитости у односу на друге културе и дискриминације”.¹⁵

Роми данас живе широм света, а највећи проблеми са којима се суочавају у процесу социјалне инклузије јесу *асимилација* (губитак сопственог идентитета) и *сегрегација* (дискриминација од стране већинског становништва).

Српска транзиција и(?) ромска инклузија

Један од суштинских успеха одређеног друштва на путу од *варварства* према *цивилизацији* јесте када закони и пракса свакодневног живота третирају све грађане једнако, без расне, религијске, полне или било какве друге дискриминације. Иако је у Србији приметан велики напредак у поштовању људских права у односу на деведесете године XX века, чини се да је условљавајући процес европских интеграција ипак највећи покретач промена у овој сфери.

Не зна се тачан број Рома који живе у Србији, али познато је да су они друштвено најугроженија и најискљученија мањина, дисперзована по целој територији земље. Највећи број Рома живи на рубовима села и градова, у претежно нехигијенским и илегалним насељима.¹⁶ Према подацима цивилног сектора, нема Рома који бар једанпут у свом животу није био изложен неком облику дискриминације, а највећи степен дискриминације забележен је приликом запошљавања. Највећи број правно *невидљивих* појединаца у Србији такође припада ромској популацији, а ни случајеви етнички мотивисаног насиља према Ромима нису реткост.¹⁷ Стога, Роми се често нерадо етнички декларишу као такви,

15 Bašić, G. nav. delo, str. 69–70.

16 Према званичној статистици, у Србији има око 110.000 Рома, мада, ромске невладине организације говоре о броју од 300–350.000, док поједине организације тврде да их има чак 800.000. Како су истраживања показала, 62% Рома нема завршену ни основну школу, просечна старост ромске популације је 28 година (13 година мање од просечне старости укупне популације), а само 6% Рома доживи старост преко 65 година. Од скоро 600 ромских насеља на територији Србије, 75% није комплетно легализовано, а више од 60% нема ни канализацију. Детаљније у: Jelinčić, J. (2007) *Evropeizacija Srbije. Ljudska prava, prava manjina, inkluzija Roma*, Beograd: Fond za otvoreno društvo, str. 143.

17 World Report 2012: Serbia – Human Rights Watch, 1. mart 2013., <http://www.hrw.org/world-report-2012/serbia>

првенствено услед великог броја негативних стереотипа и предрасуда о њима.¹⁸

Од 2000. године, положај Рома постао је важан део јавног дискурса у Србији. Усвојени су бројни акциони планови, а међу њима и *Стратегија за унапређивање положаја Рома у Републици Србији* (2009. године).¹⁹ Видљиво је скромно побољшање у статусу Рома, првенствено у здравству и образовању, што се ипак не може рећи када су запослење и услови становања у питању.

Актуелни проблеми расељавања илегалних нехигијенских ромских насеља и проналажења адекватних нових локација у *Бео(-)граду* само су додатно распирили дискриминишућу расно-етничку нетолеранцију дела већинског становништва према Ромима.²⁰ Будући да у појединим насељима већинско становништво не жели Роме у свом окружењу, одређена предложена решења овог проблема отворила су питање *геттоизације* Рома у нашем друштву.

Може се рећи да су скромни резултати у инклузији и унапређивању положаја Рома у Србији последица раскорака између политичке спремности, способности, знања и финансијских средстава, али и чињенице да сама ромска заједница и њени представници немају довољно развијене стручне и институционалне капацитете.²¹

Ријалити шоу Шатра као парадигма ромофобије у Србији

Медији, као неодвојив део савременог друштва, свакодневно прикупљају, анализирају и прослеђују информације, истовремено представљајући, тумачећи и обликујући *стварност*. Стога, медијске (идеолошки обликоване) репрезентације друштва имају важну улогу у нашој перцепцији света, било да је реч о информативним или емисијама забавног карактера. Искуство о другим културама посредовано

18 Радојковић, М. Радиодифузни медији и идентитет Рома у Србији, у: *Друштвене науке о Ромима у Србији* књига 29, приредили Тадић Љ. и Башић Г. (2007), Београд: САНУ, стр. 65–79.

19 Видети: Стратегија за унапређивање положаја Рома у Републици Србији, 1. март 2013., www.ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/propisi/download/strategija_za_unapredjenje_polozaja_roma.pdf

20 Чини се да нема системског приступа расељавању илегалних ромских насеља, а таквој ситуацији доприноси и споразум о реадмисији према којем је у претходних 10 година из земаља Европске уније више од 10.000 Рома враћено у Србију. Они најчешће немају имовину и немају где да се врате. Видети: Jelinčić, J. нав. дело, стр. 147.

21 Исто, стр. 145–146.

медијима тако је све заступљенија појава, и у свету, али и код нас.

Иако је највећа етничка мањина у Србији (али и у ЕУ), ромска популација није сразмерно томе медијски експонирана.²² Представа о Ромима створена путем медија обично се формира на основу призора беде, тешких животних услова и извештавања о криминалу.²³ Због тога, према мишљењу појединих ромских интелектуалаца, овој мањини су потребни медији који ће извештавати у *име Рома*, а не о *Ромима*.²⁴

Један од скоријих покушаја да се другост Рома у Србији медијски прикаже кроз афирмативне приче јесте ријалити шоу *Прве Српске Телевизије – Шатра*. Ријалити шоу као жанр није случајно одабран, имајући у виду његов воајеристички и сензационалистички карактер, као и то да је прихваћен од стране најшире публике. Серијал има шест епизода, а у свакој од њих представљена је друга ромска породица са којом две познате личности живе два дана, надмећући се за њену наклоност. Према речима аутора, основна идеја шоуа јесте да се Ромима пружи прилика да се чује и њихов глас, да се покажу услови у којима живе, да се отклоне предрасуде и да монокултурна већина схвати да Роми треба да живе *са нама*, а не *пored нас*.²⁵ Тако осмишљена, *Шатра* представља судар два опозитна света – света *укључених* и света *искључених*, *цивилизованих* и *варвара*, *богатих* и *сиромашних*, *белих* и *црних*, *чистих* и *прљавих*.

У овом покушају да се упозна *други*, предмет спознаје истовремено има карактер и субјекта и објекта. На онтолошком плану – као људска бића, Роми су субјекти, али као предмет погледа *првог субјекта* (оног који посматра), они су (посматрани) објекти. Дакле, попут етнолога, познати учесници *Шатре* и гледаоци шоуа као да пролазе кроз различите етапе током спознаје *другог*. Они најпре треба да се удаље од свог друштва како би кренули у откривање, након чега следи

22 Треба разликовати присуство мањина у медијима и медије самих мањина: „прво се односи на присуство мањина и њихову друштвену (не)видљивост у већинским медијима што понегде укључује и стереотипе о мањинама и тзв. говор мржње, док је у другом случају реч о медијима самих мањина – онима који су у функцији комуникације унутар мањинске заједнице.” Детаљније у: Stojković, B. (2002) *Identitet i komunikacija*, Beograd: Fakultet političkih nauka, Čigoja štampa, str. 167.

23 Медији тако несвесно често шире и антиромска осећања, нпр. непотребним спомињањем етничке припадности у случају почињеног криминалног дела и сл.

24 Радојковић, М. нав. дело, стр. 72.

25 Šatra – Stanija i Knez, 6. deo 5' 30", 28. februar 2013., <http://www.prva.rs/sr/video/zabava/satra/mediaSet/4127/%C5%A0atra++Stanija+i+Knez>

прво приближавање (урањање у страно друштво са жељом да се оно схвати изнутра), затим, друго удаљавање (враћање кући, с тим што се дом чини нешто даљим него раније) и, напokon, друго приближавање (осећај универзалности људског рода).²⁶

Иако иза основне идеје шоуа стоји добра намера, етички посматрано – концепт је ипак проблематичан. Намера да се прикаже *да су и Роми људи* (као да се уопште поставља то питање), одлика је *варварства* које је Цветан Тодоров тако подробно описао и дефинисао. Боравак познатих личности у ромским породицама ни на који начин не зближава мањинско и већинско становништво (које остаје поред малих екрана); напротив, истиче неједнакост. У друштву *славних* и *богатих*, Роми су додатно понижени (и то пред великим аудиторијумом) и постављени у још инфериорнији положај.²⁷ Штавише, на крају сваке епизоде, познати су ти који се боре за место победника и тако бивају награђени за два дана проведена са Ромима. За разлику од неких других ријалити шоуа који показују да чак и тај често критикован телевизијски жанр може да помогне социјално угроженима,²⁸ *Шатра* не само да ни на који начин не побољшава друштвени положај Рома, већ не доприноси ни напретку у њиховој инклузији, директном дијалогу или интеракцији са остатком становништва. У складу са тим, може се рећи да је *Шатра* заправо још један у низу експерименталних пројеката с Ромима, прилика за додатну (само)промоцију јавних личности, извор лаке зараде за продукцијску кућу, али и јефтине и краткотрајне забаве за бројни аудиторијум; док положај Рома остаје непромењен.

Дискриминација, стереотипи као својеврсне „пречице у мишљењу и говору“,²⁹ али и предрасуде³⁰ са којима се Роми

26 Todorov, C. (1994) nav. delo, str. 91.

27 Толико, да многи од њих с неверицом посматрају познате личности које ручају са њима, за истим столом. Видети: Šatra – Sergej i Tijana, 2. deo 7' 25", 28. februar 2013., [http://www.prva.rs/sr/video/zabava/satra/media-Set/3845/%C5%A0atra++Sergej+i+Tijana, i Šatra – Cakana i Sajko, 3. deo 7' 28", 28. februar 2013., http://www.prva.rs/sr/video/zabava/satra/media-Set/4040/%C5%A0atra++Cakana+i+Sajko](http://www.prva.rs/sr/video/zabava/satra/media-Set/3845/%C5%A0atra++Sergej+i+Tijana, i Šatra – Cakana i Sajko, 3. deo 7' 28)

28 На пример, ријалити шоу *Радна акција*, такође на *Првој Српској Телевизији*.

29 Стереотипи представљају поједностављено приказивање на расној, етничкој, физичкој или некој другој основи. Детаљније у: Ђерић, Г. Стереотип: Постојаност представа у реторичком преображају, у: *Друштвене науке о Ромима у Србији*, књига 29, приредили Тадић, Љ. и Башић, Г. (2007), Београд: САНУ, стр. 59–60.

30 Предрасуде представљају вредносно негативно расуђивање о онима који се од нас разликују. Детаљније у: Stojković, B. nav. delo, str. 171.

свакодневно сусрећу у друштву, доминирају дискурсима у *Шатри*.³¹ О томе сведоче како учесници (познате личности),³² тако и сами Роми, али и екстерни (оптички) фокализатор – камера.

Осим тога, у *Шатри* се могу препознати два облика расизма. Први причом и сликом преноси сегрегацију и гетоизацију Рома од стране *варварског* становништва (*великог првог*), док се други ишчитава у *диференцијацији* која подразумева непрекидну свест о постојању разлика.³³ Овај други вид расизма назива се *скривеним* и инсистира на постојању разлика уместо *неједнакости*, заснива се на стереотипима и предрасудама о другим расама и опстаје као „жилави елеменат колективне свести” у оним друштвима која се труде да сузбију отворени, агресивни расизам, међу којима је и Србија.³⁴

Кроз покушај што вернијег приказивања положаја Рома у Србији, *Шатра* заправо не доноси ново знање о *другом* (не приказује ништа што већ нисмо знали). Ипак, овај ријалити шоу може да се ишчита као својеврсно огледало друштва. Иако кроз званични дискурс промовише толеранцију и критикује расизам, изношењем на површину свих стереотипа и предрасуда монокултурне већине о Ромима, али и уз спорадични скривени расизам, *Шатра* се успоставља као парадигма ромофобије, ксенофобије и рас/национал/културал-изма³⁵ у Србији.

Балканизам и (анти)циганизам

Имајући у виду друштвени статус Рома и степен њихове инклузије у Србији, може се направити поређење између

31 Примера ради, неки од најучесталијих стереотипа и предрасуда о Ромима су да су они склони насиљу, криминалу, превари, да су прљави, неуредни, неуки, лењи, примитивни, мање интелигентни, предодређени да раде ниско плаћене послове, итд.

32 Глумац Сергеј Трифуновић изјавио је: „Ми смо се углавном плашили Рома, тј. Цигана; и углавном смо се тукли с њима; и имали смо стално проблеме с њима. Јер, они су били ти који су крали, продавали петарде, играли су на ту карту тасманијског ђавола – они уђу онако мусави и ми се сви као разбежимо.” Видети: Šatra – Sergej i Tijana, 1. део 1’ 45”, 28. фебруар 2013., <http://www.prva.rs/sr/video/zabava/satra/media-Set/3845/%C5%A0atra+-+Sergej+i+Tijana>

33 Томе доприносе поједине изјаве учесника шоуа, али понајвише наратор (глас из *off*-а) који кроз говорни систем одређене идеологије на почетку сваке епизоде *развијеном*, *урбаном* и *напредном* Београду отворено супротставља *други* Београд (ромска насеља).

34 Đorđević, J. (1999) Kontroverze rasizma, *Kultura* br. 98, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, str. 13.

35 Расизма, национализма и културализма.

односа *првог и трећег света* (Европе и Србије) са једне стране, и Србије (*трећег света*) и Рома са друге.

Међуположај Балкана који истовремено и *раздваја и спаја цивилизовани* Запад и *варварски* Исток, Окцидент и Оријент, хришћанство и ислам, у балканским студијама културе често се назива *мостом*³⁶ и сврстава га међу земље *трећег света*. Његов *мултикултурни мозаик* одређују пре свега мноштво различитих култура, религија, језика и писама, али и мултикултуралност у оквиру самих земаља и одређених подручја.

Стога, комуникација између Европе и Балкана, али и самих балканских земаља и култура између себе, веома је сложена и оптерећена *хендикепом хетерогености* (која је у супротности са савременим европским интегративним тенденцијама), али и бројним предрасудама, стереотипима и нерешеним проблемима из прошлости. У том смислу, балкански идентитет добио је негативан призив, а реч *балканизација* почела је да се користи за било које подручје у свету да би се означили конфликтност, фрагментација, прекид комуникације итд.³⁷

Са тим у вези, будући да појам *оријентализам* у постколонијалним студијама подразумева дискурзивну конструкцију Оријента, односно, анализу дискурзивног обликовања *другог*,³⁸ *балканизам* представља западни дискурс и репрезентацију Балкана.³⁹ И оријентализам и балканизам тако заступају теорију да територија није једини предмет владавине, већ да се може владати и знањем као таквим.

Аналогно томе и имајући у виду већ поменути термин *антициганизам*, у теоријски дискурс постколонијалних студија може се увести и појам *циганизам* (или, реторички и политички коректнији, *ромизам*).⁴⁰ Попут оријентализма и балканизма, и он би био заснован на бинарним опозицијама у погледу на *другог*, као што су *цивилизација – варварство*, центар – периферија, Запад – Исток, а односио би се

36 Bjelić, D. I. Introduction: Blowing Up the „Bridge”, in: *Balkan as Metaphor (Between Globalization and Fragmentation)*, eds. Bjelić, D. I. and Savić, O. (2002), London: The MIT Press, p. 23.

37 Dragičević Šešić, M. i Dragojević, S. (2004) *Interkulturalna medijacija na Balkanu*, Sarajevo: OKO, str. 19.

38 Đorđević, J. (2009) *Postkultura. Uvod u studije kulture*, Beograd: Clio, str. 327–337.

39 Daković, N. (2008) *Balkan kao filmski žanr: slika, tekst, nacija*, Beograd: FDU, Institut za pozorište, film, radio i televiziju, str. 22–23.

40 Иако се термин *ромизам* може сматрати политички и реторички коректнијим, у овом раду коришћен је ипак појам *циганизам*, управо да би се још више истакао и нагласио његов негативни и пежоративни карактер.

на дискурзивну репрезентацију Рома. Као што се у дискурсу Запада народи и земље Балкана налазе на рубу Европе, на нижем цивилизацијском ступњу, тако је и *мање развијена, назадна и примитивна* ромска популација у Србији (али и у другим земљама у којима живе) померена на маргине градова и села.

Као што се показало, и балканизам и (анти)циганизам (односно, и циганизам и антициганизам) засновани су на стереотипима и предрасудама. Први је наметнут од стране високо-развијеног *првог света*, у чију улогу се, парадоксално, и сам Балканац поставља кроз дискурс циганизма. Стога, не чуди то што и Балкан као регија, али и Роми као народ пролазе сличан пут да би били *прихваћени*. У процесу европских интеграција, земље Балкана морају проћи кроз транзицију, испуњавајући услове еманципованог Запада. Са друге стране, да би остварили своја законом загарантована људска права, Роми се *морају* асимиловати.

Интеркултурализам и медијација

Свака разлика није разлог да се изрекне вредносни суд. У процесу еволуције од *варварина* до *цивилизованог* Човека, морају се одбацити националне, расне и било које друге предрасуде, штавише, морају се упознати и поштовати (бројни) *други*. Према Тодорову, на том путу најпре треба напустити субјективност и етноцентризам како би се откриле специфичности и разлике једног (*другог*) народа и другачијих културних идентитета, али након тога мора се вратити идеји о универзалном човеку, односно, „треба збацити окове националних предрасуда, научити упознавати људе, како кроз оно што имају слично са нама тако и кроз различито, и стећи универзална сазнања”.⁴¹

Позивајући се на Милтона Бенета (Milton J. Bennett), Милена Драгићевић Шешић и Сањин Драгојевић овај процес *постајања цивилизованим* на сличан начин дефинишу и деле у неколико етапа (степен) интеркултурне компетенције појединаца и група, које донекле могу да се препознају, а донекле треба и да се примене у односу између монокултурне већине и ромске мањине у Србији. Тако схваћено, *одбијање* (виђење културе *другог* као *нецивилизацијске*) углавном је праћено *дефанзивним приступом* (негативним стереотипима и уздизањем сопствене културе). Ипак, неопходно је *минимизирање разлика* (прикривање културних разлика и фокус на сличностима) али и њихово *прихватање* (признавање валидности перцепције света другог), како би се дошло до

41 Todorov, C. (1994) *nav. delo*, str. 27.

фазе *адаптације* (саосећања са припадницима других група и способности прихватања њихове перспективе) и, коначно, до *социјалне интеграције* (интеркултурализма и интеграције различитости).⁴²

Да би се достигао тај цивилизацијски ступањ, у Србији најпре мора да се реконструише политички и друштвени простор. Мултикултурализам (културни плурализам), који је у основи статичан и усмерен на паралелну коегзистенцију култура, мора се и у пракси свакодневног живота заменити интеркултурализмом – динамичном културном политиком која претпоставља узајамност, равноправну и пуноправну размену међу свим културама које су у контакту.⁴³

У последње две деценије, однос према *другом* и различитим културама постао је веома осетљиво питање у Србији. Недостатак дијалога и интеркултурне комуникације међу етничким групама, односно, између већинског и мањинског становништва, један је од суштинских друштвених проблема који све више добија на снази. Друштво у Србији као да одолева променама у савременом европском контексту и остаје подељено између различитих култура у оквирима сопствене земље, али и оивичено *затвореним границама* од стране цивилизованог *првог света*.

Позивањем на теорију Цветана Тодорова и његову поделу света на земље *апетита*, *озлојеђености*, *страха* и *неодлучности*,⁴⁴ може се тако направити аналогија са статусом Рома у савременом српском друштву. Са једне стране, већинско становништво погођено је страхом, док је ромска популација прожета озлојеђеношћу. Такав супротстављени и супарнички однос представља велику претњу за цело друштво имајући у виду да „сваки ударац који задаје један од противника, изазива још јачи ударац другог. Страх једних, настао услед претрпљених агресија, наводи их да распале још јаче; озлојеђеност других, потхрањивана бившим и садашњим понижењима, наводи их на још насилније и очајничкије потезе”.⁴⁵

Стога, неопходно је радити на сузбијању стигматизације и друштвене искључености *другог* (Рома) кроз промовисање интеркултурног дијалога и медијације.⁴⁶ Интеркултурна

42 Dragičević Šešić, M. i Dragojević, S. nav. delo, str. 45.

43 Stojković, B. nav. delo, str. 42.

44 Todorov, C. (2010) nav. delo, str. 15–17.

45 Исто, стр. 289.

46 Медијација представља „посредовање у интеркултурном дијалогу путем умјетничког активизма, програма социо-културне анимације,

медијација треба да промовише социјалну толеранцију и инклузију Рома и треба да буде усмерена првенствено ка најширем становништву (путем медија, али и различитих интервенција и уметничких пројеката у јавном простору). Кроз медијацију треба указати властима и јавности на непоштовање и ускраћивање основних људских и културних права Ромима, као и на њихову маргинализацију у српском друштву.

Циљ интеркултурне медијације тако мора бити едукација и анимација становништва, како већинског тако и ромског, али и укључивање ромске (социјално угрожене) популације у друштвени и културни живот шире заједнице. Само дуготрајни труд и директна интеракција ромског и неромског становништва могу довести до напретка и конкретних (жељених) резултата, односно, до истинске реформације и хомогенизације друштва у којем још увек живимо једни *пored* других, а не једни *са* другима.

Ми (и) варвари

Као што је Тодоров истакао, судови које појединци или нације доносе о *другом/има* засновани су на когнитивном релативизму, односно, ономе што је њима самима познато и блиско. Такви судови пружају нам више информација о онима који просуђују, него о онима о којима се суди, јер, „сваки народ, убеђен да поседује мудрост, сматра све остале за луде, и по томе много личи на становника Маријанских острва који, уверен у то да је његов језик једини на свету, закључује да остали људи не умеју да говоре”.⁴⁷

Испитујући проблем места и права ромске мањине у односу на већину у Србији на примеру ријалити шоуа *Шампа*, а из теоријског дискурса Цветана Тодорова, овај рад је тако показао да нису припадници ромске популације *варвари* (ти неразумљиви странци на *нижем* цивилизацијском нивоу), већ *ми* – већинско становништво које са њима поступа као с нељудима.

медијских пројеката. Може означавати и превођење вредности, идеја и порука остварених у разним културним и уметничким формама на језик близак некој друштвеној групи и широј јавности.” Детаљније у: Dragičević Šešić, M. i Dragojević, S. nav. delo, str. 119.

47 Todorov, C. (1994) nav. delo, str. 27.

ЛИТЕРАТУРА:

- Bašić, G. (2002) Identitet i kultura Roma, *Kultura* br. 103/104, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, str. 66–76.
- Bjelić, D. I. Introduction: Blowing Up the „Bridge”, in: *Balkan as Metaphor (Between Globalization and Fragmentation)*, eds. Bjelić, D. I. and Savić, O. (2002), London: The MIT Press, p. 1–23.
- Daković, N. (2008) *Balkan kao filmski žanr: slika, tekst, nacija*, Beograd: FDU, Institut za pozorište, film, radio i televiziju.
- Dragičević Šešić, M. i Dragojević, S. (2004) *Interkulturalna medijacija na Balkanu*, Sarajevo: OKO.
- Ђерић, Г. Стереотип: Постојаност представа у реторичком преображају, у: *Друштвене науке о Ромима у Србији* књига 29, приредили Тадић, Љ. и Башић, Г. (2007), Београд: САНУ, стр. 55–65.
- Ђорђевић, Ј. (1999) Kontroverze rasizma, *Kultura* br. 98, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, str. 9–14.
- Ђорђевић, Ј. (2009) *Postkultura. Uvod u studije kulture*, Beograd: Clio.
- Ђурић, Р. Историја холокауста Рома, у: *Друштвене науке о Ромима у Србији*, књига 29, приредили Тадић, Љ. и Башић, Г. (2007), Београд: САНУ, стр. 5–22.
- Golubović, Z. (1999) *Ja i drugi. Antropološka istraživanja individualnog i kolektivnog identiteta*, Beograd: Republika.
- Jelinčić, J. (2007) *Evropeizacija Srbije. Ljudska prava, prava manjina, inkluzija Roma*, Beograd: Fond za otvoreno društvo.
- Šatra, 28. februar 2013., <http://www.prva.rs/sr/video/zabava/satra.html>
- Радојковић, М. Радиодифузни медији и идентитет Рома у Србији, у: *Друштвене науке о Ромима у Србији* књига 29, приредили Тадић, Љ. и Башић, Г. (2007), Београд: САНУ, стр. 65–79.
- Ranković, R. S. (2002) Filmski život Roma u jugoslovenskoj kinematografiji (selektivni pregled), *Kultura* br. 103/104, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, str. 203–212.
- Stojković, B. (2002) *Identitet i komunikacija*, Beograd: Fakultet političkih nauka, Čigoja štampa.
- Стратегија за унапређивање положаја Рома у Републици Србији, 1. март 2013., www.ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/propisi/download/strategija_z_a_unapredjenje_polozaja_roma.pdf
- Todorov, C. (1994) *Mi i drugi. Francuska misao o ljudskoj raznolikosti*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Todorov, C. (2010) *Strah od varvara. S one strane sudara civilizacija*, Loznica: Karpos.
- Tomašević, N., Ђурић, Р. и Zamurović, D. (1988) *Cigani sveta*, Beograd: Jugoslovenska revija.
- World Report 2012: Serbia – Human Rights Watch, 1. mart 2013., <http://www.hrw.org/world-report-2012/serbia>

Julija Matejić
University of Arts, Belgrade

OTHERNESS OF THE ROMA ON THE MARGINS OF
BARBARIANS – STEREOTYPES, PREJUDICES
AND (*ANTI*) ZIGANISM IN SERBIA

CASE STUDY: *ŠATRA*

Abstract

This paper contemplates the topic of *otherness* and various forms of intolerance towards the *other* (xenophobia, racism, nationalism etc.), by referencing it to the postcolonial theoretical discourse. In doing so, the position of the Roma minority – the most vulnerable and marginalized *other* in Serbia, is envisaged from the position of knowledge and power of the *first* (the majority population). Tsvetan Todorov's theoretical platform and his definition of the term *barbarian* were the starting point for the case study analysis – the reality show *Šatra* which was broadcasted in spring 2012 on the *First Serbian Television*. Although the initial objective of the *Šatra* show was to promote tolerance and criticize racism, this paper identifies the reality show as a mirror of the society (a reflection of society) and the paradigm of Romophobia in Serbia, as the show draws on *hidden racism* to reveal the stereotypes and prejudices of the mono-cultural majority. By referencing the concepts of *Orientalism*, *Balkanism* and *Antiziganism*, this paper defines the term *Ziganism* as the theoretical discourse based on the binary oppositions with regard to the Roma as *others*. The main thesis of this paper is that the members of the Roma population are not the ones who are *barbarians* (those incomprehensible foreigners at a *lower* civilizational level), but rather that we are – the majority population which treats the Roma as non-humans.

Key words: *other, intolerance, Roma inclusion, discrimination, barbarism, (anti)ziganism*